

Особливості психічного розвитку дітей 5-ти річного віку

**(Рекомендації для педагогічних
працівників)**

**Методисти з практичної психології
та соціальної роботи
Воловодівська Ж.О.,
Докійчук Т.В.**

Психолого-педагогічна характеристика дітей п'ятирічного віку

Цей період є періодом розквіту сюжетно-рольової гри. Збагачується зміст і форми інших видів діяльності дитини. Значну роль відіграє діяльність навчання.

Провідна діяльність

Відбувається подальше ускладнення сюжетів гри, зростає їхня різноманітність і розгорнутість. Дітей цікавлять не тільки локальні події з їхнього власного досвіду, а й такі, що мають значення в межах всього людського суспільства. Часто відтворюються епізоди з життя людей різних професій (вихователь, вчитель, лікар, рибалка, міліціонер, капітан морського судна, шофер, продавець, директор крамниці, контролер транспорту). Основне в грі – передача рольових відносин, однак діти не просто передають людські стосунки, а й моделюють їх. Гра дедалі набирає творчого характеру.

Діти самостійно добирають матеріал до гри. Надзвичайно привабливими для дітей стають аксесуари, що позначають роль (бінокль, хустка медсестри). Якщо якийсь матеріал чи аксесуари гри відсутні, то діти самостійно виготовляють їх.

Розвиваються інші види та підвиди сюжетно-рольової гри: режисерські, ігри-фантазії, ігри з правилами. В режисерській грі, коли дитина складає сюжет і ролі, роздає їх іграшкам, а потім сама їх пересуває, відбивається прагнення дитини керувати подіями життя, управляти іншими. Бажання втілити в грі надзвичайні, неймовірні образи своєї уяви, здатність створити в фантазії сюжет, до того ж, можливо, нестандартного характеру, і розгорнути його в уявленні породжують гру-фантазію. Гра з правилами в цьому віці доводить, що діти вперше усвідомлюють певною мірою значення виграшу, прагнуть до досягнень, одержують від них емоційне задоволення. Про це свідчить і те, що дітей більшою мірою цікавить результат гри-змагання, а не її процес, хоча звичайно в грі діти орієнтовані саме на процес. Гра з правилами важлива в декількох аспектах: вона є фактором подальшого розвитку довільності поведінки та психічних процесів, спеціальних рухових і сенсорних здібностей, формування багатьох властивостей особистості.

У процесі розвитку гри розвиваються стосунки між членами дитячого колективу. Вона згуртовує дітей, збагачує їхній реальний досвід взаємин.

Інші види продуктивної діяльності

П'ятий рік життя – вік розвитку малювання. Саме в цей період здійснюється перехід до сюжетного малювання. Створенню самих малюнків передуює розгорнутий задум. Він стає все більш стійким. Наївність та відкритість почуттів – характерні ознаки відтворених образів.

Набуває подальшого вдосконалення конструювання. В 5 років дитина вже може конструювати як за умовами, що пропонує дорослий, так і за власним задумом. Формуються найпростіші узагальнені способи побудови образу: операції просторового мислення, навички просторової зміни або заміни деталей конструкції, поєднання безлічі різноманітних деталей,

побудови цілісної основи майбутньої споруди. Як і в малюванні, так і в конструкторській діяльності їй передують задум і складання плану його виконання.

В цей віковий період у дітей спостерігається багатий і різноманітний досвід виразних музичних дій, одночасне орієнтування не на один, а на декілька засобів музичної виразності (темپ, тембр, динаміку). Співочий голос ще досить слабкий, тому можливе виразне виконання лише нескладних пісень.

Для художньо-мовленнєвої діяльності характерне бажання дитини створювати власні казки, незвичайні історії, вигадки. Вона розповідає ці історії виразним, голосним мовленням з багатими інтонаціями. Під час сприймання літературних творів зовнішні прояви емоційного сприйняття та відгуку на події меншою мірою виражені, ніж у попередні вікові періоди, однак внутрішня емпатія висока. Найбільше розуміння змісту літературного твору відбувається через його програвання.

Спостерігаються значні індивідуальні відмінності в наданні переваги репродуктивним або творчим формам діяльності.

Істотну роль починають відігравати елементи навчальної і трудової діяльності. Діти 5 років можуть систематично виконувати посильні трудові обов'язки. Вони намагаються зробити щось корисне для інших, бути потрібними їм. Зароджується розуміння суспільного значення праці. Саме усвідомлення значення власних дій для інших і обов'язковості одержання запланованого результату надає цим діям характеристик трудової діяльності. В процесі праці формуються навички спільної діяльності, а саме: разом планувати дії, підпорядковувати їх поставленій меті, домагатися окресленого результату. Спочатку все це відбувається за участю і під керівництвом дорослого. Організація діяльності дітей, коли діти усвідомлюють, що їхня участь і якість роботи є складовою спільного результату, сприяє формуванню трудових дій.

П'ятирічні дошкільники починають відрізняти навчальні завдання від гри, практичних життєвих ситуацій, з інтересом ставляться до навчання, але сприймають і запам'ятовують тільки ті знання, які можна безпосередньо використати в грі або в художній діяльності. Діти звертаються до дорослих із проханням оцінити правильність виконання навчальних завдань. Цьому сприяє відчуття важливості занять, усвідомлення себе на порозі нового, шкільного життя. Діти прагнуть навчатися. З'являється особливий інтерес до читання, навчання математики, потреба виявити себе в цих видах діяльності. Наприкінці дошкільного віку діти не просто "утилітарно" засвоюють знання, які можна було б вжити під час гри, конструювання тощо, а й знання "про запас", які не приносять відразу ситуативної користі. Розвиваються навчальні вміння усвідомлення завдання, способу дії, самоконтролю в процесі виконання завдань, самооцінювання навчальних досягнень. Однак, переважна кількість дітей, як і раніше, схильна переоцінювати свої можливості.

Процес навчання супроводжується позитивними інтелектуальними емоціями. В цьому діти вбачають шлях до дивовижних відкриттів. Тому неврахування в процесі навчання вікових особливостей дітей, образності їхнього мислення, емоційності (репродуктивні методи навчання, занадто абстрактний характер матеріалу, відсутність ситуацій, що сповнені світлою радістю пізнання тощо) відбивається не тільки на якості навчання, а й у цілому на особистісному розвитку дитини.

Розвиток пізнавальної сфери

Сприймання. У 5 років обстеження предмета набуває систематизованого планового характеру. Воно вже не має глобального характеру, виділяється властивість предмета, і сама ця окрема властивість є об'єктом спеціального розгляду. Властивість предмета називається словом і стає категорією пізнавальної діяльності (категорії кольору, величини, форми, просторових відношень). Посилюється свідомість сприймання. Завдяки аналітичності та свідомості сприймання діти в змозі послідовно, детально розглядати малюнки, інтерпретувати їх, давати правильні пояснення сюжету. Удосконалюється сприйняття простору і часу.

Дитина правильно бачить пропорції предметів, виокремлює просторові, кольорові ритми, бачить перспективні відношення в малюнку. За спеціального навчання вдосконалюється слухове сприйняття мовлення та музики.

Пам'ять – довільна як під час сприйняття та збереження інформації, так і під час відтворення. Діти продовжують оволодівати вмінням виділяти мнемічну мету, тобто самі намічають запам'ятати те, що необхідно. До операцій запам'ятовування відноситься не лише голосне повторювання, а й повторення пошепки. Стає доступним смислове запам'ятовування, що базується на розумінні матеріалу, встановленні значущих зв'язків між частинами інформації. Однак мимовільна пам'ять більш продуктивна, особливо якщо вона пов'язана із проявами інтересів, інтелектуальних, естетичних, моральних емоцій.

Мислення. Відбувається бурхливий розвиток наочно-образного мислення. З'являється здатність використання в мисленні модельних образів, які за допомогою схем, символів матеріалізують приховані зв'язки між предметами та явищами. Завдяки цій здатності, можливі: розуміння відношень різних предметів, їхніх складових, розуміння відношення частини й цілого (наприклад змісту віднімання й додавання), конструювання за простим кресленням (наприклад корабля), розуміння розвитку сюжету казки тощо.

Експериментування з новим матеріалом з метою відкриття нового – ще одна важлива характеристика мислення цього вікового періоду. В дітей з високим рівнем пізнавального розвитку воно має чіткий, послідовний ("крок за кроком") характер. Кожний крок перетворень закінчується аналізом змін, а потім наступає новий крок. Сам процес пошуку перетворень матеріалу має всі ознаки творчості: комбінування дій, дивергентність мислення.

Процес експериментування може здійснюватись не тільки наочно, а й подумки. Завдяки експериментуванню, дитина несподівано одержує нові знання. Розвинені вміння з експериментування, комбінаторні дії, послідовність і чіткість перетворень – ознаки високого інтелекту та обдарованості.

Можливість високого рівня розвитку експериментування подумки, а також його чітка послідовність свідчать про те, що в цьому віці починає розвиватися словесно-логічне мислення. Діти розмірковують про явища, роблять елементарні висновки. Розвивається вміння докладно й послідовно розповідати про ті чи інші події. Однак у дитячій логіці можуть бути помилки, коли дитина не може в сукупності проаналізувати всі деталі ситуації або інтелектуального завдання, виокремити в них основне.

Результатом навчання та розвитку мислення є те, що ситуативні уявлення про світ систематизуються і стають знаннями. Серед них розрізняють:

- 1) стійкі та стабільні знання,
- 2) знання-здогадки, гіпотези.

Формуються узагальнені способи мислення: порівняння, відшукування схожостей, відмінностей, класифікація, аналіз, поєднання тощо.

Розвивається здатність бачити суперечності в явищі та прогнозувати майбутні події.

Питання дитини здебільшого спрямовані на пізнання світу, отримання знань.

Мовлення. В 5 років закінчується сензитивний період розвитку мовлення. Це означає, що основні його складові мають бути сформовані в цей період, які виявляються в таких його показниках, як-от: активність, зв'язність (діалогічність), розуміння іншого, тісний зв'язок з мисленням тощо. Діти користуються розгорнутими фразами, можуть скласти невеликі сюжетні розповіді.

Уява все більше набирає творчого характеру. Дитина здатна передбачати майбутнє, може уявити не тільки кінцевий результат власної діяльності, а й її проміжні етапи.

5 років – період розквіту наївної креативності дитини, що базується, з одного боку, на яскравих образах, емоційності, імпульсивності й жвавості поведінки дитини, а з іншого, на незнанні законів логіки, загальних закономірностей явищ, відсутності жорстко закріплених правил мислення. Разом з тим, розвиток більш тісних зв'язків із мовленням, формування довільності у виникненні продуктів уяви, критичність мислення, прагнення до наслідування інших і нормативності поведінки у дітей 6-річного віку створюють умови виникнення діалектичних суперечностей у розвитку уяви.

Наприкінці дошкільного віку дитина розрізняє уявне й вигадане, фантастичне й реальне.

Увага. Наприкінці шостого року складається довільна увага. Діти можуть цілеспрямовано, свідомо виділяти предмети з оточення, які їм потрібні, зосереджуватись на них.

Емоційний розвиток

П'ятирічні діти більш стримані та менш образливі. Наприкінці шостого року можуть приховати страх, агресію, сльози. Засвоюють “мову” почуттів: міміку, жести, пози, інтонації голосу тощо. Відбувається подальша диференціація почуттів. Тепер вже діти здатні відчувати гордість, жалість, ревності, заздрості. В ставленні до дітей інших вікових категорій виникає специфічне почуття “старшості”.

Сильні переживання в дітей можуть викликати непорозуміння з дорослими і ровесниками. Іншими джерелами почуттів є краса природи, речей, твори мистецтва.

Розвиток вольової сфери

Діти 5 років можуть обмежувати свої бажання, долати перешкоди, правильно оцінювати результати власних дій. Наприкінці шостого року дитина може підкоряти свою увагу вимогам дорослого та усвідомлювати цю необхідність. Розвивається здатність передбачати наслідки дій. Формується почуття відповідальності за свою поведінку, елементи самоконтролю. Дитина підпорядковує свої дії меті, але привабливі обставини можуть відвернути її увагу від намірів. Здатність наслідувати позитивний еталон поведінки краще реалізується за присутності дорослого.

Контролювання власної поведінки стає більш тривалим і стійким.

Впродовж старшого дошкільного віку дитина набуває здатності довільно керувати пізнавальними процесами, однак це управління відбувається досить важко.

Розвиток особистості

До старшого дошкільного віку діти приймають оцінки їхньої поведінки та особи на віру. Протягом п'ятого року уявлення про себе стають більш самостійними. Зростає критичність дитячої оцінки. Однак самооцінка все ще залишається завищеною, і це є нормальним виявом психічного розвитку дитини.

У цей період формуються нові якості особистості: почуття справедливості, адекватне переживання удачі або невдачі, здатність регулювати спільну діяльність, колективізм, дисциплінованість, стриманість, відповідальність.

Яскраво виражена потреба в спілкуванні з ровесниками призводить до мимовільного порівняння себе з іншими, до наслідування дій іншого. В цей період також різко зростає прагнення до участі в якій-небудь справі з іншими. Наприкінці шостого року виникають спільноти дітей, що займаються однією діяльністю, грою (3-4 дітей, іноді в хлопчиків – 8-9 осіб). Виявляються елементарні форми групової солідарності. Діти починають вирізняти особисті властивості однолітків: “дуже добрий”, “гарно стрибає” тощо.

Під впливом засвоєння норм і правил формуються етичні еталони поведінки.

Можливі кризисні періоди. Можливості дитини переросли види діяльності, в яких вона задіяна, і насамперед – гру: соціальна ситуація розвитку: “Я великий(а)”, “Я немалий(а)” – домагання ролі дорослого, усвідомлення ролі школяра, прагнення до самостійності. Тому дитина з радістю сприймає перспективу вступу до школи.

Становлення ієрархії мотивів діяльності (на перший план виступають мотиви морального змісту); формування диференційованої самооцінки; виникнення потреби в суспільно значущій діяльності; здатність до рефлексії; антиципація (передбачення можливих дій та оцінок з боку інших, упередження тієї чи іншої ситуації).

Становлення контактів дитини 5-ти років з дорослими та однолітками

Тому потрібно створювати такі умови, щоб він жив, грався, ділився своїми радіощами й горем з іншими дітьми. Надалі цей досвід позитивних взаємин стане основою складнішої соціальної поведінки в колективі. Основними завданнями організації спілкування між дітьми п'ятирічного віку є формування в них потреби контактів із ровесниками як суб'єктами спілкування та тих засобів, за допомогою яких ці контакти здійснюються. Спілкування дітей у процесі спільної діяльності може стати змістовним, позитивно-емоційним лише завдяки систематичному керуванню з боку дорослого, створення ним необхідних умов.

Слід зазначити, що дитина повинна побачити у педагогах добрих, завжди готових прийти на допомогу людей. Емоційне спілкування дитини з дорослим виникає на основі спільних дій, що супроводжуються посмішкою, інтонацією, турботи до кожної дитини.

Як допомогти дитині п'ятирічного віку оцінювати свої можливості.

У процесі життя та діяльності дитина постійно пізнає себе та межі своїх можливостей, намагається зрозуміти себе, на що здатна, як її сприймають інші? Цей процес певною мірою відбувається стихійно і несвідомо завдяки з одного боку, постійно діючим внутрішнім спонуканням пізнати себе і дістати підтвердження власної цінності, з другого - широким можливостям різних видів діяльності, до яких залучається дитина, «нести» ж їй різноманітну інформацію про неї: чи правильно обрала справу, чи впоралася з нею, результат кращий чи гірший, порівняно з іншими, чи оцінило її внесок оточення, хто її любить, хто зневажає, хто сильніший, хто слабкіший, що виходить краще, що гірше тощо. І хоча за своєю природою самопізнання цей процес є закономірним явищем, але не завжди відбувається гармонійно; картина «Я» дитини може зазнавати певних деформацій. Скажімо, окремі локальні особливості психічного розвитку дітей раннього та дошкільного віку, визначаючи її більшу чи меншу успішність, спроможність, результативність, прямо позначаються на процесах самопізнання і виробленні уявлення про себе. Наприклад, п'ятирічна дитина, що не впоралася із завданням вихователя, часто-густо не здатна проаналізувати і знайти причини невдач. Вірогідніше, невдача гіркою і розпачем розіллється в її душі і наповнить відчуттям неспроможності і слабкості. Особливо, коли подібні ситуації невдач будуть повторюватися. І хоча це досить схематичне і спрощене розуміння процесів самопізнання і вироблення ставлення до себе, все ж варто звернути увагу насамперед, на ті моменти, в яких дитяча самосвідомість, може зазнати деформацій і, коли вона найбільшою мірою потребує підтримки та захисту. Отже, від педагогів очікується добра чутливість до особливостей самопочуття дитини в різні моменти її життя, здатність більш-менш точно спрогнозувати наслідки схвалення, докору, зауваження, вчасно пом'якшувати негативні впливи середовища, вміло радіувати внутрішні ресурси дитини. Вони можуть сприяти позитивним тенденціям у процесах самопізнання і не лише тим, що через власні судження та оцінки стосовно дитини фактично повідомляють, яка вона є, підтверджують чи заперечують її цінність, а й створюючи спеціальні умови для збагачення досвіду дитини, активізації її рефлексії,

розширюючи горизонти сприймання себе через спеціальні ігрові вправи, заняття, бесіди. У дошкільників рефлексія лише починає функціонувати. Дитині п'ятирічного віку важко роздвоюватися: сприймати світ і водночас сприймати себе. Тому судження дитини про себе переважно ґрунтуються не на її власному баченні себе самої, а на оцінках і думках, які вона чує від дорослих.

Але саме механізм рефлексії забезпечує можливість розуміння себе, аналізу, самооцінки і, врешті-решт, самоповаги. Щоб сприяти кращому пізнанню себе і виробленню само ставлення, дорослі мають допомогти дитині навчитися придивлятися до себе, розглядати себе ніби збоку. Фактично йдеться про те, щоб допомогти дитині хоча б інколи зосереджувати увагу на собі самій, придивлятися до змін, аналізувати і порівнювати себе з дорослими та однолітками, намагатися щось поліпшити в собі.

Намагаючись активізувати рефлексію дитини, краще звернутися до найбільш інформативних для неї царин її життя. Це можуть бути розмови про почуття до інших та самопочуття, зовнішній вигляд, звички, уподобання, про членів родини та його місце в родині, про ігрові інтереси, про друзів, про справи, в яких дитина особливо компетентна. Подібні розмови можна вести за будь-яких форм організації, але обов'язковою умовою має стати сприятливе емоційне тло, в якому б дитина відчула добре ставлення до себе та щирий інтерес педагога і однолітків.

Психологи рекомендують організовувати різні форми роботи, спрямовані на оптимізацію процесів самопізнання, зокрема, написання разом з дитиною книги про неї, проведення спеціальних занять, спрямованих на активізацію самопізнання, ігрові вправи.

Оцінювання результату діяльності дитини п'ятирічного віку

Вже з середнього дошкільного віку стає помітним інтерес дитини до результату діяльності у таких категоріях, як: «схоже — не схоже», «вийшло — не вийшло», «красиво — некрасиво».

Для старшого дошкільника результат в різних справах стає ареною його радощів, смутку, впевненості, тривоги, невдоволення, розпачу тощо. Саме із результатом у грі, малюванні, побутовій праці діти пов'язують можливості самовираження, самопрезентації, захисту та підтримки свого «Я». Подивіться, як світяться радістю оченята дівчинки, коли вона демонструє зроблену коробочку для насіння, і наповнюються сльозами, коли очікування не виправдалися і робота не вийшла. Що за цими переживаннями? У першому випадку—гордість за себе, демонстрація сили і впевненості, у другому — невпевненість, тривога, страх.

Крім того, діти цього віку значно уважніші до самого процесу діяльності: намагаються виконувати справу так, як радив вихователь, дотримуватися певних правил, діяти відповідно до рекомендацій, постійно звірятися зі зразком чи оригіналом. Дуже шкода, що дорослі часто ігнорують цей аспект дитячого життя, вважаючи дітей замалими для орієнтації на справу та результат, позбавляючи їх можливості природним способом набувати досвіду власної успішності.

Відомо, що суспільне значення дитячого продукту, а отже, результату, досить невелике. Навряд чи ми можемо серйозно ставитися до всього зробленого малюком-дошкільником, а тим більше покладатися на нього як на важливого виконавця. Втім, цінність дитячої діяльності та результату в ній досить висока, і насамперед для особистісного розвитку самого дошкільника. Але чи будь-який результат, досягнутий за будь-яку ціну, є корисним для молодшої особистості? Виявляється — ні!

Поняття хорошого результату, застосовне до діяльності дітей дошкільного віку, трактується не так однозначно, як для дорослих людей. Є об'єктивні характеристики забутого результату, наприклад, якість, точність, кількість, і суб'єктивні, що означають, як дитина його досягла — її старанність, самостійність, наполегливість (які в оцінках діяльності дорослої людини майже не враховуються).

Щоб дитяча діяльність та її результат «працювали» на дитину та її самоповагу, потрібно педагогам, допомогти малюку задіяти та зробити предметом осмислення ці обидві сторони. Доречними будуть запитання щодо різних моментів діяльності, якою займається дитина: «Ти хотів би вибрати легшу чи важчу справу? А чому ти думаєш, що зможеш впоратися з нею? Яка частина завдання здається тобі особливо складною?», а після завершення роботи: «Ти задоволений результатом? Щоб ти хотів змінити? Чи справдилися твої побоювання? Скільки разів ти звертався по допомогу? Чи вдалося тобі зробити щось зовсім не так, як завжди? Чи дуже старався?».

Важливо налаштувати дитину на інтерес та пошановування якостей, що є пріоритетними для його особистісного зростання, і які він, здобувши в цьому віці, зможе пронести упродовж життя — відповідальність, старанність, наполегливість, самостійність, креативність тощо. Це сприятиме розширенню зони його самосприйняття і збагаченню переживань дитиною свого «Я» (невдовзі дитина як свої достоїнства почне називати і перелічені).

Така педагогічна позиція ефективна ще й з того погляду, що якісний об'єктивний результат доступний далеко не всім дошкільникам.

По-перше, через їхні вікові закономірності. Психологічні особливості оволодіння дошкільниками різними видами діяльності характеризуються явищем незавершеності навичок, тобто, діти перебувають на початковому етапі оволодіння її окремими складовими. Це означає, що на об'єктивний, ідеальний результат вони навряд чи можуть претендувати. Діти в період дошкільного дитинства всього лише навчаються. Оволодівають суто дитячими справами: граються іграшками, вирізують, клеять, малюють, ліплять, і діяльністю, що можна зарахувати до світу дорослих: прибирають, витирають порошок, накривають на стіл тощо. А от суб'єктивно успішною може бути кожна дитина, переживаючи свою перемогу і здобутки в тому, що старалася і сьогодні зробила краще, ніж учора; кілька разів переробляла, щоб вийшло так, як задумала; менше, ніж минулого разу, зверталася по допомогу; спробувала виконати роботу по-своєму.

По-друге, є частина дітей, які сьогодні не можуть показати високих результатів з різних підстав: чи то через особливості нервової системи, чи перенесені захворювання, чи брак необхідного досвіду. Орієнтація їх наразі на високі стандарти діяльності може засвідчити їхню невмілість та викликати почуття тривоги, невпевненості, намагання уникати діяльності і контактів з дорослими та однолітками.

По-третє, є види діяльності, в яких поняття якісного результату досить розмите, наприклад, дитячий малюнок неможливо оцінити за об'єктивними критеріями, в ньому — душа дитини, її розповідь про світ та ставлення до нього. Оцінюючи такі дитячі продукти, варто взяти до уваги передусім суб'єктивні характеристики: ті почуття, які супроводжували процес виготовлення, виявлене ставлення до світу, особливості мистецької інтерпретації дійсності.

Не варто забувати про іншу сторону — об'єктивні показники результату. Ігнорувати їх означає плекати дитячий інфантилізм в оцінці себе та результатів своєї діяльності, заважати вчасно перейти на нові більш об'єктивні і чіткі мірки своїх чеснот, успіхів та невдач. Ми часто через свою доброту просто схвалюємо дитину, не думаючи про те, що вона взагалі потребує справедливої і чесною оцінки. Тому, вчасно звернути увагу малюка на відповідність його роботи зразку, підказати, як можна покращити поробку, дати додаткові матеріали для тренування і таким чином допомогти дитині успішніше впоратися зі справою означає сприяти її процесам самопізнання та вироблення ставлення до себе.

Отже, завдання педагогів та батьків у питаннях розвитку шанобливого ціннісного ставлення дошкільників до себе полягає в тому, щоб створити необхідні умови для набуття дитиною досвіду успішної предметно-практичної

та мистецької діяльності. Слід поступово, зважаючи на індивідуальну історію розвитку, вік дитини, орієнтувати її на уважне ставлення до всього процесу і результату справи, якою вона займається.

Щоб п'ятирічні діти навчилися по-справжньому себе шанувати, потрібно формувати свідоме ставлення до всього процесу діяльності, починаючи від мотивації, вибору, міри складності, добору матеріалів та способів діяльності і закінчуючи самооцінкою. Починаючи займатися якоюсь справою, дитина має хоча б більш-менш усвідомлювати, що вона збирається робити і навіщо, кому це потрібно, яким вона бачить свій продукт, і врешті-решт, чи відповідає результат задуму, що б хотіла в ньому змінити. Налаштувати дітей на такий аналіз можуть лише дорослі, які розуміються на специфіці, особливостях та значенні дитячої діяльності та її ролі в особистісному розвитку молодшої особистості. Педагоги та батьки мають докласти всіх зусиль, щоб кожний дошкільник прийшов до школи з відчуттям власної сили та спроможності.

Розвиток самостійності дітей 5-ти років

Для дітей дошкільного віку такі характеристики, як самостійність, старанність, доброта, працелюбність, відповідальність — мають велике значення. Але в реальному житті дітям не завжди вистачає самостійності; інколи — старанності; частина дошкільників справляє враження нечутливих і байдужих. Як зробити так, щоб малюки захотіли оволодіти цими якостями і, врешті-решт, пишалися собою не лише за те, що були слухняними і не розмовляли в спальній кімнаті, а у зв'язку із спроможністю бути самостійними, старанними, вмілими, добрими тощо.

Для початку сформулюємо основні принципи зі створення педагогічних умов, за яких дитина зможе набути належного досвіду.

Принцип перший. Дитина навчається на власному досвіді. Неможливо насильно або через моралізування змусити її бути такою чи іншою. Лише нова система взаємин зі світом людей та речей може налаштувати малюка на набуття ним нових властивостей. Тому говорити про виховання у дитини означених характеристик можна тільки в умовах активного її включення до предметно-практичної діяльності та спілкування з дорослими й однолітками, де вона виступатиме як активний суб'єкт і зможе набути належного досвіду та апробувати свої можливості.

Принцип другий. Створити нове розвивальне середовище необхідно на ґрунті інтересів дитини і таким чином зробити її сприятливою до вироблення нових форм поведінки та набуття нового досвіду. Варто орієнтуватися передовсім на участь дитини у тих видах діяльності, які характерні для віку, — гра, предметно-практична та художня діяльність, спілкування з дорослими та однолітками. Вихователь повинен подбати про належну соціальну ситуацію розвитку, щоб та сприяла появі у дитини нових прагнень і бажань, щоб їй самій захотілося відчувати себе самостійною, старанною, доброю тощо.

Принцип третій. Щоб ефективно впливати на розвиток дитини, необхідно, щоб сам вихователь взаємодіяв з дитиною як із самого середовища і був його частиною, тобто був на рівних з малюком — намагався бути старанним, засмучувався, коли щось не виходило, радів успіхам тощо. Вихователь має бути поряд з дитиною у фізичному і психологічному сенсі.

Принцип четвертий. Виховання особистісних цінностей—тривалий, нерегламентований процес, який не можна обмежити ні часом, ні формами, ні методами. Дитяча психіка відкрита до впливів, і кожний факт докільця може так чи інакше впливати на дитину. Тому бажаним є об'єднання зусиль вихователів і батьків та їх готовність опікуватися питанням досить тривалий час, інколи — все дошкільне дитинство. Критерієм позитивної динаміки може стати зміна ставлення дитини до оцінки цієї характеристики у інших дітей, виділення її у себе в процесах самооцінювання і, звичайно, вияв у діяльності та спілкуванні.

Варто звернути на дитину увагу та спробувати викликати у неї інтерес до самостійної поведінки як такої.

По-перше, потрібно вправляти дитину в умінні здійснювати вибір (це можна розцінювати як один із проявів самостійної поведінки). У коло вибіркового ставлення можна включати вид діяльності, міру складності завдання, матеріали. Для початку це мають бути зовсім прості вибори: малювати кольоровими олівцями чи фломастерами, взяти для малювання затонований чи білий папір тощо. Обговорюються питання, що саме дитина збирається робити, чому вона вирішила обрати саме цю справу та цю міру складності, чому вважає, що може впоратися із завданням, яких труднощів вона очікує тощо. Уся попередня розмова з дитиною спрямовується на те, щоб вона усвідомила характер майбутньої діяльності та хоча б певною мірою зіставила зі своїми можливостями.

По-друге, після того, як справа обрана, обговорити з дитиною конкретний процес діяльності: «З чого ти почнеш роботу? Що ти зробиш спочатку, а що потім? Як ти це збираєшся робити? Що тобі здається простим, а що — складним?». Наприклад, дитина хоче зробити літак з паперу (цей виріб діти робили разом з вихователем на занятті). Вихователь може запитати, папір якої форми потрібний, яка послідовність роботи (що за чим слід робити), що потрібно зробити, щоб літак вийшов рівний, як ти збираєшся прикрасити виріб?».

По-третє, можна попередньо обговорити можливість звернення дитини за допомогою до дорослого - «Обговоримо з тобою скільки разів і чим я допоможу тобі». Можна від самого початку означити рамки допомоги: «Коли ти складиш папір гармошкою, я зроблю помітки, де можна вирізувати». Звичайно, дитині потрібно допомагати щоразу, коли вона продемонструє потребу у тому (хоча часто дитина сприймає як допомогу підбадьорливий погляд). І все ж у неї має скластися думка, що вихователь визнає і високо оцінює будь-які її намагання діяти самостійно.

По-четверте, у процесі самостійного виготовлення дитиною продукту її потрібно постійно тримати в полі зору, підтримувати емоційно, всім своїм виглядом демонструвати прийняття та готовність прийти на допомогу. Але при цьому поступово зменшувати дозу прямого безпосереднього втручання. Підміну активності дитини власною варто мінімізувати і допускати лише тоді, коли всі попередні спроби дитини впоратися самостійно не увінчалися успіхом. Більше практикувати непряму допомогу: непрямі підказки, звернення до минулого досвіду, використання технологічних «підказок» — схем, таблиць, лекал, поміток. Дитина стає сміливішою, якщо дають їй можливість на додаткових матеріалах — помалювати, повірізувати тощо.

Позиція педагога полягає в тому, щоб допомогти дитині пережити почуття радості, вдовolenеності собою у зв'язку із проявленою самостійністю. Дитину потрібно постійно схвалювати, якщо не за виявлену самостійність, то за наміри щодо цього; помічати щонайменші прогресивні зміни у спроможності дитини діяти самостійно («У Сашка виходить вже набагато краще, ніж минулого разу!», «Ось дивися, минулого разу ти звернувся по допомогу тричі, а сьогодні лише двічі Молодець!», «Порівняймо твою минулу і цю роботу. Ти її зробив майже сам, я тобі допомогла лише раз!») та висловлювати оптимістичні очікування на майбутнє.

По-п'яте, дитину варто постійно переконувати у перевагах самостійної людини перед несамоcтійною. Аргументація має бути когнітивно-емоційного характеру; дитині варто розповісти, як добре бути самостійною і незалежною (не потрібно ні у кого просити допомоги, більше того, завжди можна допомогти всім, хто її потребує; самостійну людину завжди поважають). Варто стимулювати дитину до роздумів над питаннями: «А ти частіше самостійний чи несамоcтійний? Чому ти так вважаєш? Навіщо потрібно бути самостійним? Чи важко бути самостійним? Що ти можеш робити самостійно і чого не можеш? Кого із твоїх друзів можна назвати самостійним, а кого — несамоcтійним?». Як стимулювати дитину домагатися добрих результатів у різних справах? Йдеться про дошкільника, у поведінці якого простежується

стійка тенденція до незавершення різних справ (зокрема цікавих та привабливих для нього), або робити їх недбало, абияк. Наприклад, вихователь помічає, що дитина завжди з інтересом розпочинає роботу, але під впливом різних умов не може завершити її: то привабить нова іграшка, то хтось зайшов до групи, то появляються якісь важливіші справи. Пам'ятаючи, що досить часто причини такої поведінки криються не в дитині, а у зовнішньому середовищі, і зокрема, в тому, як організоване дитяче життя і діяльність, мова йтиме про ситуації, досить прийнятні в цьому плані.

Особливості організації середовища для подібної категорії дошкільників мають полягати в тому, щоб допомогти їм пережити власну цінність у зв'язку з завершеним і якісно виготовленим продуктом, заохотити до постійного відтворення ситуації успіху та радості у зв'язку з ним.

На перших порах радимо звернути увагу на одну сторону — заохотити дитину доводити розпочату справу до кінця і лише згодом підсилити увагу до якості виконання. Для розв'язання першої частини проблеми можна зробити наступні кроки в реорганізації середовища.

По-перше, як і в попередньому випадку зосередити увагу дітей на моменті вибору з тим, щоб зробити цей акт хоча б певною мірою усвідомленим і сформувати залежність між його характером та наслідками, — і таким чином актуалізувати почуття відповідальності за правильно зроблений вибір. Радимо спочатку націлювати дітей на справи, простіші з технологічного боку — одно-двокомпонентні і нетрудомісткі. Для реалізації зазначеної позиції перед початком самостійної діяльності з дитиною варто поговорити про її установки щодо діяльності («Чим би ти хотіла сьогодні займатися?», «А як ти собі уявляєш, як можна буде застосувати твій вибір?», «Кому б ти хотіла його подарувати?»), обізнаності в характері обраних справ («А яких вмінь вимагає ця справа?», «З чим тобі легко буде впоратися, а з чим — важко?») та підкоректувати, якщо це потрібно, характер дитячих орієнтацій («А, можливо, ти скористаєшся готовою викрійкою коробочки?»).

По-друге, з дитиною варто детально обговорити план роботи над продуктом. При цьому чітко окреслити основні етапи, наприклад, спочатку малюється земля, потім небо і лише потім будиночок, або одразу прикрашаєш сторони, потім кути, а потім центр. У процесі виготовлення продукту дитина потребує постійної уваги до себе. Доречними будуть звернення до неї: «Ну що, ти сторони вже прикрасив?», «Що тобі ще залишилося зробити?». До дитини потрібно постійно підходити чи просто посилати підбадьорливі погляди.

По-третє, у міру збільшення кількості самостійно доведених до кінця справ потрібно більше уваги звертати на об'єктивну якість продукту. Це потребує низки нових підходів. Зокрема, слід ретельніше продумати технологію виготовлення різних продуктів та спростити її, де це можливо. Це необхідно для того, щоб полегшити дітям можливість отримати якісний результат. Наприклад, щоб виготовити коробочки для насіння, слід використати викрійки різних розмірів, для декоративного оздоблення різних форм — шаблони, для предметного малювання — зразки тощо. Отже, це має допомогти дитині не лише довести розпочату справу до кінця, а й виконати її більш-менш якісно.

У міру підвищення успішності у зв'язку із доведенням справи до кінця та більш-менш якісного її виконання варто починати налаштовувати дітей на складніші способи виконання: «У тебе добре виходить журавлик з готової викрійки, а чи не хотів би ти самостійно зробити викрійку? Подумай, папір якої форми потрібно взяти та скільки кутів потрібно надрізати?». З часом міра складності завдання має стати предметом вибору для дитини: «Який спосіб вирізування ти хотів би використати: простіший — за шаблоном, чи складніший — на око?». Вихователь має підбадьорювати дітей та стимулювати до ризику.

По-четверте, водночас використовувати практику спеціальних вправлянь. Скажімо, для покращення вміння користуватися ножицями, фарбами, олівцями можна відвести спеціальні місця в групі, де діти могли б повправлятися без страху забруднити свій одяг чи поранитися ножицями. Безпосередньо перед виготовленням продукту варто не поспішати робити «начисто», а дати дітям

можливість повправлятися у виконанні чи то окремих елементів, чи навіть цілого виробу.

Що означає «шанувати дитину» і як можна виявити до неї шанобливе ставлення

Батьки та вихователі для дітей дошкільного віку є «значущими людьми», тобто такими, чий вплив є для них визначальним. Дошкільник дуже залежний від ставлення до нього дорослих — їхньої уваги, оцінки, доброзичливості, підтримки. Всі вимоги, оцінки, судження, що йдуть від цих людей, поступово набувають для дитини особливого значення або певної «цінності». Добре ставлення не тільки переконує дитину в її високій значущості для улюбленого педагога, а й формує спосіб «правильної» поведінки: з повагою ставитися до інших людей та приймати як норму лише достатньою мірою шанобливе ставлення до себе.

Що означає в контексті взаємин дорослого і дитини поняття «шанобливо ставитися до дітей»? Це означає зважати на їхні інтереси, бажання, можливості; з розумінням ставитися до дитячих проблем і намагатися допомагати в їх розв'язанні; демонструвати повне прийняття дитини як особистості та бути справедливим в оцінці окремих сторін діяльності та поведінки.

Батькам дитини відводиться особлива роль у вихованні у неї ціннісного ставлення до себе: їхнє уважне, шанобливе ставлення до дитини результат у відповідному само сприйнятті дитини, а неприязнь, віддаленість, неповага переходить у дефект само ставлення. *Якщо дитина відчуває себе оточеною любов'ю, увагою та піклуванням батьків, то їхнє схвалення і власне позитивне загальне ставлення до самого себе поєднується як у фокусі у формуванні відчуття високої власної цінності*

У контексті розмови про шанобливе ставлення до дітей варто обговорити питання *дитячих прав*. Йдеться про права, що можуть бути реалізовані у повсякденному житті: право на недоторканність («ніхто не має права бити і ображати інших»), право на приватну власність («ніхто не має права брати без дозволу чужі речі, можна лише попросити»), право на власну думку («кожний має право висловлювати власну думку, погляди і ніхто не має права їх не брати до уваги») тощо. Відчуття задоволення від володіння правами викликає у дитини переживання своєї цінності й значущості. Доцільно залучати дитину до обговорення прав, оскільки свідоме вироблення певною мірою гарантує їх дотримання. Паралельно з розмовою про права слід порушити питання про правила поведінки. Важливо переконати дітей, що правила люди складають для того, щоб усім було зручно жити. Якщо залучити дітей до вироблення прав і правил життя, то ця сторона життя набуде нового забарвлення і ставлення до їх виконання зміниться в кращий бік.

Важливим проявом шанобливого ставлення до дитини є володіння *культурою спілкування*. Має значення і сила голосу, і інтонація, і лексика, і жести, і міміка. Не варто підвищувати голосу, говорити занадто емоційно, надмірно жестикулювати, домінувати над дитиною у фізичному та психологічному просторі. Бажано упродовж дня забезпечити неодноразове індивідуальне спілкування з дитиною. Сам собою факт індивідуального спілкування додає їй відчуття власної значущості, підвищує впевненість, знімає тягар емоційного напруження. Для впорядкування періодичності та характеру спілкування доцільно завести спеціальний щоденник, куди коротко занотовувати дані про контакт з дитиною. Це допоможе не тільки краще пізнати дитину і проаналізувати особливості її внутрішнього світу, а й виробити певну стратегію у подальшому спілкуванні. Змістом такого спілкування може бути настрій дитини, характер її ставлення до інших дітей, подій, самої себе, обговорення різноманітних ініціювань малюка. Особливу увагу слід звернути на дітей із зниженим рівнем самоповаги, оскільки вони насамперед потребують підтримки, уваги, тепла. За оптимальну норму таких короточасних контактів дорослого і дитини можна вважати не менше трьох-чотирьох разів протягом дня.

Особливу увагу слід звернути на володіння батьками технікою *«активного слухання»* — позицією, за якої дорослий відмовляється від оцінок, порад, роз'яснень, спроб аналізу та інтерпретації поведінки дитини, а всю увагу зосереджує на якомога повному і точному розумінні та опису думок і почуттів дитини. Дорослий *«вслухається»* в дитячі слова і переживання та об'єктивує їх, тобто промовляє вголос те, що чує. Це сигналізує дитині про їх прийняття дорослим та можливість емоційної підтримки.

Вербальні форми вияву такого емпатійного слухання включають повторення слово в слово висловлювань дитини та більш повний і глибокий опис її почуттів, аніж у вихідному варіанті.

До невербальних компонентів активного слухання дитини можна зарахувати такі: встановлення візуального контакту на рівні очей; зацікавленість у погляді дорослого; тепла посмішка; лагідна інтонація, помірна сила та швидкість мови; дистанція в просторі між дорослим та дитиною до 50—70 см. Мовчазне, зацікавлене слухання в умовах доброзичливої уваги дорослого також розцінюється дитиною як сигнал емоційної підтримки.

Особливої уваги заслуговує обговорення питання про *оцінки*, які лунають з боку дорослого. Неприпустимо, коїш характер часткового оцінювання визначає і характер сприймання дитини загалом. Тому педагог повинен навчитися позитивно, із щирою зацікавленістю ставитися до кожної дитини, попри її сьогоденні успіхи, здібності, поведінку.

Особливо має продумуватися стратегія взаємин з дітьми, яким притаманна не контрольованість та агресивність поведінки (саме з позицій підтримання у них позитивного само ставлення). Досить поширеною реакцією дорослих є намагання покарати дитину, позбавити її перспективи радості, утримати від рухів, а для батьків — фізичні засоби впливу. Але частіше такі підходи не бувають ефективними. *Щоб змінити поведінку дитини, потрібно щоб вона сама стала діяти інакше.* Ситуацію можна змінити, якщо дорослі продемонструють розуміння дитини, її почуттів та підкажуть, як можна вчинити по-іншому. (*«Я розумію, що ...»*). Потрібно уникати силових способів розв'язання проблеми і шукати позитивних рішень. Одним із важливих наслідків таких підходів буде зростання довіри між вихователем та дитиною та збагачення її досвіду соціальної поведінки. Відомо, що оцінка впливає на характер самооцінки, яка, в свою чергу, виступає вагомим регулятором дитячої поведінки. Часто буває досить доброзичливого погляду, посмішки, дотику до плеча, щоб дитина зрозуміла, що все добре і, навпаки — сумніву та здивування, щоб стало зрозуміло, що слід змінити поведінку.

Натомість корисно ширше залучати дошкільників до самооцінювання: ініціювати до роздумів стосовно зробленого (вийшло чи ні; якщо не вийшло, то чому; що було особливо важким у роботі тощо). Спочатку діти демонструють в переважній більшості завищену самооцінку, але постійне вправлення і той факт, що власні судження про себе не знижують загальної цінності дитини, — призводять до більшої адекватності в самооцінці. Так складається оптимістична, достатньо критична самооцінка.